

HRASTOVSKI PLUG

Angelos Baš

V podružni cerkvi sv. Trojice v Hrastovljah, 14 kilometrov vzhodno od Kopra, v gornjem delu doline Rižane, severno od Kubeda, je freskant Janez iz Kastva leta 1490 naslikal¹ mimo številnih drugih posvetnih motivov tudi plug, in sicer v ciklu upodobitev mesečnih opravil: v severni ladji, v tretjem medaljonu od vzhodne strani, ki ponazarja delo v oktobru.

Pričevalno ceno hrastóvske upodobitve pluga, ki pomeni doslej edino srednjeveško slikarsko upodobitev naših ornih orodij v zahodni Sloveniji, za to etnografsko vprašanje določajo pogloblitve ugotovitve o pričevalnih vrednotah poznosrednjeveškega stenskega slikarstva na Slovenskem takisto za tedanje vsakdanje življenje v naših krajih. — Po teh ugotovitvah se spričo znatnejšega vala realizma, ki je zajel upodabljačo umetnost na Slovenskem po sredi 15. stoletja in ki ga opredeljuje težnja po čim večji poljudnosti, v našem stenskem slikarstvu tedaj močneje razvijejo pripovedne prvine, ki naj določena temata kar najbolj umljivo predstavijo. Za to upodabljačo omiko je značilno aktivno razmerje do vsakdanjega življenja in narave, saj vsebuje v svojih ciklih sestavine iz vsakdanjega okolja tega obdobja ter ustvarja tako bolj ali manj realistične scene, kakršne so namenjene vernikom, ki naj jim bodo v nazorni pouk. Natančneje: poučno-poljudni namen teh slikarskih stvaritev je neogibno terjal, da so bile upodobitve posvetnih motivov gledalcem umljive. To pa je bilo mogoče, kolikor ni umetnik samostojno povzema iz bližnjega okolja, samo tako, da je od danih predlog izbiral take, ki so bile območjem, za katera so se porabljale, kar najbolj sorodne, ali pa da je bolj odmaknjene predloge s podobami posvetnih motivov prilagajal razmeram, kakršne so bile pri nas tedaj običajne; to pa seveda le v pogloblitnih potezah, medtem ko so se pri tem ohranjale izročene figuralne sheme.² — Vprašanje prostora se ob interpretaciji tega gradiva ne sme ozko

¹ M. Zadnikar, Odkrivanje stenskih slikarij v Hrastovlju. Varstvo spomenikov IV, 1951/52, str. 18 sl. — F. Stele, Die mittelalterliche Wandmalerei in Slowenien im mitteleuropäischen Rahmen. Südostforschungen XVI, 1957, str. 295, sl. 7. — Isti, Umetnost v Primorju. Ljubljana 1960, str. 76, sl., 88 sl. — B. Fučič, Majstor Ivan iz Kastva i njegova sredina. Zbornik za umetnostno zgodovino n. v. VI—VII, 1959, str. 305 sl.

² A. Baš, Pričevanje o noši v poznosrednjeveški umetnosti na Slovenskem. Slovenski etnograf XI, 1958, str. 101 sl.

vezati na najdišča posameznih upodobitev. Napak bi bilo misliti, da so v naslikanih posvetnih motivih zajete razmere ravno in samo v kraju, kjer so bile upodobljene. To bi predpostavljalo po eni strani zvečine njihov domalega portretni značaj, po drugi strani pa vse prešibko upoštevanje predlog. Šlo je za temeljno umljivost posvetnih motivov in prikrojitve predlog so lahko veljale samo poglobitostim v vsakdanjem življenju. Zavrlo tega se zdi pravilno raztegniti zadevno dokumentarno torišče takih del na širša pokrajinska ali deželna območja. — Z vprašanjem prostorne pričevalnosti je povezana natančnost teh upodobitev: ker je pričevalna cena teh slik širša in samo za posamezne kraje le zelo redko in težko veljavna, se po pričujočih opredelitvah našega poznosrednjeveškega stenskega slikarstva posvetni motivi v njem ne dajo tolikanj nadrobno obravnavati kakor pri neposredno ohranjenem zadevnem gradivu iz današnje ali polpretekle dobe. Iz naših poznosrednjeveških stenskih slik se lahko poučimo zgolj o osnovnih značilnostih prizorov iz takratnega posvetnega življenja, medtem ko nadrobne in vse potankosti zajemajoče študije v nasprotju z zadevnim novejšim, neposredno ohranjenim gradivom za obdobje poznega srednjega veka največkrat pogrešajo podlago in so nedopustne. To pa označuje tudi čas naših posnetkov. V njih so se porabljale pač predvsem uveljavljene sestavine vsakdanjega življenja, ne pa posamezne novotarije, ki še niso splošneje prodrle. Tako pomenijo naslikani posvetni motivi v največji meri ugotovitev danih razmer v vsakdanjem življenju ali takšnih razmer, ki so preko svojih začetkov polneje razvite, neprimerno manj pa njihove začetne stopnje.³

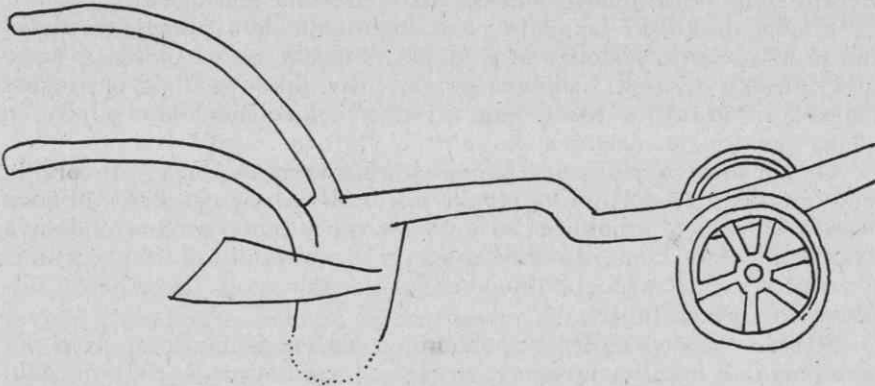
Po navedenih sodbah lahko trdimo, da plug, kakršen je bil leta 1490 naslikan med hrastovskimi upodobitvami mesečnih opravil, po svoji osnovni obliki nedvomno predstavlja orno orodje, kakršno je moralo biti v drugi polovici 15. stoletja (in po vsej verjetnosti tudi še pozneje) v Istri dodobra v rabi. O meri običajnosti naslikanega ornega orodja, mimo drugačnih, se z naše stenske slike, kakor tudi v drugih ustreznih primerih našega poznosrednjeveškega stenskega slikarstva,⁴ sicer ne moremo poučiti, vsekakor pa plugi, kakor je upodobljen pričujoči v Hrastovljah, tedaj niso mogli biti redki, marveč, kot je podoba, nasprotno precej v navadi, saj bi naš slikar ne poustvaril ornega orodja v podobi, ki bi takratnim obiskovalcem cerkve ne bila dovolj dojemljiva. — Plugi, ki so bili v poglavitem takšne oblike in konstrukcije, kakršni sta sporočeni z obravnavane upodobitve, so bili torej v 15. stoletju v Istri očitno precej razširjeni.⁵

³ A. Baš, nav. delo, str. 125 d.

⁴ A. Baš, O najstarejši upodobitvi skrinje na Slovenskem. Slovenski etnograf XII, 1959, str. 98.

⁵ O pričevalnih vrednotah srednjeveške upodablajoče umetnosti zlasti zastran ornih orodij gl. A. G. Haudricourt-M. Jean-Brunhes Delamarre, L'homme et la charrue à travers le monde. Paris 1955, str. 357 d.

Konkretno. V pričujočem primeru (gl. risbo)⁶ gre za plug, ki je vseskozi okraste barve, se pravi iz lesa. Plug ima kolca, ki sloni na njih gredelj. Le-ta je v desni polovici nekaj nižji; približno na sredi je dvignjen v obliki kolena, tako da je v levem delu nekoliko višji. V levem ali zadnjem delu se gredelj končuje v ročicah, ki sta zmerno ukrivljeni. Navzdol se ročici nadaljujeta v lemežu, ki je oblikovan tako, da poteka v podaljšku ročic, t. j. razmeroma naravnost navzdol. Na sprednjem delu lemeža, na sredi, je poševno nazaj pritrjena deska, ki je rabila za odzivanje prerezane zemlje; kako je deska pritrjena na lemež, s freske ni mogoče razvideti. Prav tako ni mogoče s freske

Preris upodobitve pluga v Hrastovljah leta 1490

dovolj natanko razvideti, iz koliko kosov sestoji naš plug: ali je oblikovan izcela, iz enega kosa, ali pa je sestavljen iz več, samostojno izdelanih delov. Dimenzije našega pluga pa so naslednje: po oraču, ki je naslikan na freski in ki mu sega desna ročica nekako do pasu, lahko sodimo, da so ročice visoke približno 90 do 100 cm. Enaka je razdalja med zadnjim koncem ročic in srednjim delom lemeža. Nekoliko večja je razdalja med srednjim delom lemeža in zadnjim delom kolec. Dolžina našega pluga je znašala potemtakem okoli dva metra ali nekaj več. Po primerjavi s temi izmerami je bil lemež visok približno pol metra ali pa nekoliko več in podobna ali malce večja je bila dolžina deske. Kolca so bila za spoznanje manjša. Dolžina gredlja od lemeža do zadnjega dela kolec pa je znašala približno meter.

In če si po pridobljenih viroslovnih kriterijih natančneje ogledamo upodobitev hrastovskega pluga, menimo, da nudi ta stenska slika, ki pomeni, kot poudarjeno, doslej edino srednjeveško slikarsko upodobitev ornih orodij v zahodni Sloveniji, naslednje sodbe, ki se spričo upodabljanja očeta vira nanašajo na oblikovne in konstrukcijske značilnosti pluga

⁶ Risba je pomanjšani preris akad. slikarja Marjana Tršarja.

in tako znatno dopolnjujejo podatke onodobnih pisanih virov, ki zastran teh plati naših ornih orodij ne dovoljujejo skorajda nobenih sklepov.⁷

Ročici pluga, ki se v svojem spodnjem delu bočita ali prehajata neposredno v široki lemež, pričujeta s tem po vsem videzu o ornem orodju, ki sta njegovi ročici in lemež iz enega kosa lesa. Spričo tega bi lahko označili hrastovski plug kot očitno prvotnejšo oziroma temeljno obliko lesenega pluga ali ornega orodja, imenovanega drevo. — Kar se tiče vprašanja o izdelavi ročic in gredlja našega pluga iz enega in istega kosa lesa ali drevesa, bi bil pritrdilen odgovor v načelu sicer dopusten, vendar pa ga v pričujočem primeru ni mogoče podati zavoljo slabe ohranjenosti stenske slike prav na tem mestu.

Plužna deska, ki izkazuje proti vnanjemu delu precejšnjo debelino in ki je zanjo podoba, da je deblaste oblike ne pa ploščata, narekuje misel o tesarski izdelavi pluga, prav tako pa tudi o njegovi uporabi pri oranju v težki, kamniti zemlji, kakršno lahko odrija in polaga samo težja, masivna deska.

O podobni izdelavi in uporabi hrastovskega pluga pri oranju pričuje takisto gredelj. Le-ta poteka iz stikališča ročic na kolca in kaže s svojo kolenasto vzboklino na zelo izvirno ali neposredno obdelavo debela lesa, ki je komajda obtesano in ki je ohranilo obliko, v kateri je zrastle, saj je v poglavitnem obdelano pač zgolj tako, da je odstranjeno z njega lubje.

Strnjeno: ročici in lemež pomenita v našem primeru zgodnjo podobo pluga ali tako imenovanega drevesa, ki je kot orno orodje nastalo iz uporabe debela, prikladnega izcela ali v enem kosu za ročici in lemež. Mimo tega, enotno nastalega dela hrastovskega pluga nahajamo v gredlju verjetno drugi samostojni del tega ornega orodja, ki je v obdelavi prav tako ko ročici in lemež ohranil svojo izvirno deblasto obliko.

Ta sodba terja nekaj okvirnih dopolnil. — Hrastovski plug, ki so po naši sodbi njegov lemež in ročici izdelani izcela, se pravi iz enega kosa lesa, ima določene paralele. Na ozemlju Trentina in Furlanije (pa tudi Umbrije in Toskane) so izpričana orna orodja, vendar ne plugi, temveč rala, ki so njihove ročice in lemeži izdelani nekako tako, da izhaja lemež iz ročic ali narobe.⁸ Čeprav ta rala niso časovno dovolj natanko opredeljena, si dovoljujemo ob tem izreči mnenje o sorodno izdelanih ornih orodjih kakor je naše, ne glede na to, da gre v enem primeru za ralo, v drugem pa za plug. Izdelava in temeljna konstrukcija je obakrat bistveno podobna. Tako sodimo, da lahko ustreznim območjem Trentina in Furlanije pridružimo tudi Isro in ob tem zatrdimo, da so tod očitno skozi daljše obdobje in v določenem obsegu izdelovali orna orodja: rala in pluge ali tako, da so izvirale

⁷ Prim. M. Kos, *Urbarji Slovenskega Primorja II.* Ljubljana 1954, str. 232, 234 d, 254 d, 257, 259, 261 d.

⁸ A. G. Haudricourt-M. Jean-Brunhes Delamarre, nav. delo, str. 209, 268.

ročice in lemeži ali iz enega kosa, ali pa so bile ročice in lemeži kot samostojni deli rala ali pluga izgotovljeni v nemalo enotni osnovni liniji obeh delov ornega orodja. In morda smemo navedeno območje razširiti takisto na Engadin, kjer je podoba, da je konec 14. stoletja izpričan plug sorodne konstrukcije in izdelave, vendar pa razpoložljivi posnetek tega vira ne kaže dovolj jasnih potez.⁹

Kolca, kakor jih vidimo na obravnavani upodobitvi, predstavljajo v primerjavi z ročicami in lemežem in pa gredljem razvitejšo stopnjo izdelovalne in uporabne tehnike ornega orodja. Ne glede na to, da so v obodu okorno izdelane, so kolca na hrastovskem plugu s svojo pestjo in šestimi prečniki obrtniški kolarski izdelek, ki pomeni v razvojnem pogledu znaten korak naprej od križvarke. Tako je naše orno orodje s kolcami v precejšnji meri spopolnjeno za pogon z vprego (ki je na obravnavani upodobitvi tudi predstavljena s parom volov).

Kolca pomenijo za obdobje, ki poteka iz njega hrastovska podoba pluga, vsekakor napredno prvino ornega orodja. Zakaj na nemških ozemljih je mogoče, kot je videz, šele v 14. stoletju, v Sachsenpieglu, ugotoviti prvo zanesljivo upodobitev pluga na kolcih. Šele od konca tega stoletja naprej so upodobitve plugov na kolcih natančnejše in v 15. stoletju jih nahajamo v upodabljaajočih virih iz Anglije, Francije, Nizozemskega, nemških dežel in severne Italije.¹⁰

Po povedanem sodimo, da imamo pri hrastovskem plugu opravka z dvema pglavitnima sestavinama: s preprostejšo, se pravi z enotnostjo ročic in lemeža, kakršna izvira iz ustrezne oblike uporabljenega debla, in pa z razvitejšo, se pravi s kolci, ki pomenijo vrh tega tudi še kolarski izdelek. Spričo natančne časovne uvrstitve naše stenske slike v leto 1490 lahko torej za drugo polovico 15. stoletja v Istri z zanesljivostjo ugotavljamo prepletanje preprostejših in naprednejših tehničnih prvin v ornih orodjih,¹¹ čeprav se moramo pri obojih zavoljo razmeroma poznih in skopih virov¹² o srednjeveških ornih orodjih na Slovenskem vzdržati okvirnih časovnih opredelitev.

(Brez presoje pa ostaja pri hrastovskem plugu nadrobnejše vprašanje o globinski regulaciji lemeža pri oranju, saj niso z obravnavane upodobitve razvidne na gredlju vdolbine za pretikanje kolc in s tem za uravnavanje večje ali manjše globine brazd.)

⁹ R. Wildhaber, Der »Feiertagschristus« als ikonographischer Ausdruck der Sonntagheiligung. Zeitschrift für schweizerische Archäologie und Kunstgeschichte XVI, 1956, str. 11, sl. 11.

¹⁰ A. G. Haudricourt-M. Jean-Brunhes Delamarre, nav. delo, str. 360. — Gl. tudi R. Grand, L'agriculture au moyen âge. Paris 1950, str. 274.

¹¹ Zastran slednjih je poučna primerjava z nekaterimi novejšimi ornimi orodji v Istri: P. Leser, Entstehung und Verbreitung des Pfluges. Münster 1931, str. 279.

¹² Prim. op. 7 in R. Ložar, Pridobivanje hrane in gospodarstvo. Narodopisje Slovencev I. Ljubljana 1944, str. 137.

Če hočemo hrastovski plug ali drevo kot orno orodje tipološko natančneje opredeliti, pogrešamo pri njem dovolj zaokroženega skupka značilnosti. Zakaj naše orno orodje nima črtala, ki sodi mimo lemeža, deske in kolc k poglavitnim značilnostim plugov.¹³ Po drugi strani pa so značilne plužice brez kolc,¹⁴ tako da hrastovskega pluga prav tako ne moremo šteti za značilno orno orodje take vrste. Po vseh gornjih sodbah o hrastovskem plugu pa menimo, da je pravilna uvrstitev našega orodja med pluge, saj sodi kljub temu, da mu manjka ena od poglavitnih plužnih značilnosti — črtalo — spričo tega, kako je bilo mogoče v drugi polovici 15. stoletja z njim orati, glede na tedaj običajna orna orodja med tista, ki so bila najrazvitejša ali najučinkovitejša, to pa so bili plugi.¹⁵

Hrastovski plug je sporočen iz severozahodne Istre. Iz Istre so za obdobje med obema vojskama sporočena, v Brestu in Kaštelirju, edinole lesena orna orodja,¹⁶ se pravi priprave, ki so zastran svojega gradiva ohranile večstoletno izročilo, med drugim tudi določeno izročilo hrastovskega pluga. Ob tem naj ne izostane, da je za to obdobje, t. j. med obema vojskama, Brest določen kot nahajališče lesenega pluga, Kaštelir pa kot nahajališče lesene plužice; za takratno severno mejo rala je označena približna črta Izola—Opatija.¹⁷ In takisto naj ob tem ne izostane omemba, da je bil v obdobju pred prvo vojsko v Kastavščini za plužico v navadi naziv drivo,¹⁸ in pa podatek, da je na otoku Krku, torej Istri bližnjem območju, sporočena iz obdobja med obema vojskama plužica,¹⁹ ki lahko mimo lemeža in kozla velja po svoji konstrukciji in obliki za sorodno hrastovskemu plugu.

Naposled. Ne glede na nerazsojeno vprašanje o tem, kako se je globinsko uravnaval lemež hrastovskega pluga pri oranju, smemo soditi, da je naše orno orodje z avoljo manjkajočega črtala in avoljo razmeroma visoke deske lahko izoralo zgolj plitkejše in ožje brazde. Spričo tega je bilo mogoče s takšnim ornim orodjem tudi dosti manj pripraviti zemljo za rast žita kakor z novodobnimi plugi. Namesto današnje ene brazde je bilo treba s plugom, kakor je bil naslikan v Hrastovljah, izorati skorajda dvoje brazd, da bi se dosegla enaka širina zrahljane in obrnjene zemlje, vendar ne da bi se ob tem dosegla enaka globina. Avoljo tega in avoljo pomanjkljivega gnojenja je morala v tem obdobju zemlja dlje počivati, in sicer v prahi ali paši, ali pa je bilo potrebno mimo oranja s plugom tudi še dodatno obdelovanje z

¹³ B. Bratanić, Orače sprave u Hrvata. Zagreb 1959, str. 5, sl. 1 a.

¹⁴ B. Bratanić, nav. delo, str. 7, sl. 3.

¹⁵ O značilnostih srednjeveških ornih orodij gl. tudi R. Grand, nav. delo, str. 272 sl. — H. Koren, Pflug und Arl. Salzburg 1950, str. 70, 73.

¹⁶ B. Bratanić, nav. delo, karta I, str. 16.

¹⁷ B. Bratanić, nav. delo, karta II.

¹⁸ B. Bratanić, nav. delo, str. 28.

¹⁹ B. Bratanić, nav. delo, sl. 55.

motiko. To bi bilo tedaj na istrskem ozemlju še posebej mogoče, saj je tod že v antiki potrjeno terasasto poljedelstvo,²⁰ kjer sta drug ob drugem v rabi plug in motika.

Zusammenfassung

DER PFLUG VON HRASTOVLJE

Der obige Aufsatz ist der Abbildung des Pfluges auf dem Wandgemälde aus Hrastovlje (siehe die Zeichnung) in Norddistrien aus dem Jahre 1490 gewidmet.

Unsere Verwertung dieser Abbildung verwendet die Feststellungen über den dokumentarischen Wert profaner Motive in unserer spätmittelalterlichen Wandmalerei für volkskundliche Fragen (siehe Anm. 2, 4). Diese Feststellungen bestimmen solchen bildlichen Quellen ihren volkskundlichen Wert in den Hauptzügen, nicht jedoch auch in Details; solche bildlichen Quellen sind in der Regel nicht eng an die Stätten, wo sie entstanden sind, gebunden, sondern ihre Geltung bezieht sich auf weitere Landschafts- oder Länderbereiche.

Nach diesen Kriterien sind wir über die Abbildung des Pfluges in Hrastovlje zu folgenden Ergebnissen gelangt.

Die Sterze, die sich im unteren Teil wölben und direkt in die breite Schar übergehen, bezeugen damit allem Anschein nach, dass wir mit einem Ackergerät zu tun haben, bei dem die Sterze und die Schar aus einem Holzteil sind. Deshalb dürfen wir den Pflug von Hrastovlje als ursprüngliche bzw. grundlegende Form des hölzernen Pfluges, als den sogenannten ‚Baum‘ = drevo bezeichnen. — Die Frage über die Ausarbeitung der Sterze und des Grindels unseres Pfluges aus einem Stück Holz bejahend zu beantworten, wäre grundsätzlich zwar erlaubt, in unserem Fall jedoch nicht möglich, da das Wandgemälde gerade an dieser Stelle schlecht erhalten ist. — Das Streichbrett, das gegen das Ende zu ziemlich dick wird, scheint eine Block- und keine Flachform zu haben, was für zimmermannische Verfertigung des Pfluges spricht und zugleich auch von seiner Verwendung in schwerer, steiniger Erde, welche nur ein starkes, massives Brett ablegen kann. — An ähnliche Ausarbeitung und Verwendung des Pfluges von Hrastovlje deutet auch der Grindel hin, der aus dem unteren Teil der Sterze auf die Räder reicht und mit seiner knieförmigen Erhebung die ursprüngliche Bearbeitung des Holzblockes, der kaum behauen wurde und seine ursprüngliche Form erhalten hat, anzeigt. — Die Räder, wie sie aus unserer Abbildung ersichtlich sind, stellen im Vergleich zu Sterze, Schar und Grindel eine fortgeschrittenere Stufe der Produktions- und Gebrauchstechnik des Ackerbaugerätes vor. Ungeachtet der schmalstigen Ausarbeitung des Radrahmens, sind die Räder mit ihrer Achse und sechs Spitzen Erzeugnisse des Wagnergewerbes, die im Vergleich mit der ‚Križparka‘ einen grossen Fortschritt zum Gebrauch des Pfluges für das Gespann bedeuten.

Ohne Beantwortung der Frage, wie die Tiefe der Furche durch die Schar beim Ackern geregelt wurde, da das Verstellen der Räder — und dadurch das tiefere oder höhere Ackern — auf dem Wandgemälde nicht sichtbar ist, müssen wir annehmen, das unser Pflug auch beim fehlenden Sech und beim verhältnismässig hohen Streichbrett nur seichte und engere Furchen ackern konnte. Angesichts dessen vermochte man mit solchem Ackerbaugerät die Erde für das Gedeihen des Getreides viel weniger vorzubereiten, als dies mit den neuzeitlichen

²⁰ M. Rostovtzeff, Gesellschaft und Wirtschaft im römischen Kaiserreich I. Leipzig, brez letnice, str. 191.

Pflügen möglich ist. Statt einer heutigen Furche musste man mit einem Pflug, wie er in Hrastoolje abgebildet ist, fast zwei Furchen ausackern, um die gleiche Furchenbreite zu erlangen, ohne jedoch dabei die gleiche Tiefe zu erreichen. Deshalb und wegen der mangelhaften Düngung musste die Erde im Zeitalter des Pfluges von Hrastoolje längere Zeit ruhen, und zwar durch Brache oder Weide, oder aber war neben dem Ackern mit dem Pflug auch die zusätzliche Bearbeitung mit der Hacke erforderlich.